

MOMENT 10: Översiktseffekten Jorden, rymden och helheten

Medverkande:

Robert Cumming
Henrik Ekman
Kerstin Hamilton
Solveig Jülich
Åsa Krüger
Johan Kärnfelt
Katja Lindblom
Louise Wolthers

Introduktion till MOMENT-
serien: Mats Jönsson och
Niclas Östlind

Symposiet arrangeras av
Kerstin Hamilton och Louise
Wolthers

Med inspiration från det ikoniska Hasselbladfotografiet Earthrise, fotograferat från Apollo 8 år 1968, riktar MOMENT 10 fokus både mot rymden och jorden: astronomin och miljörörelsen, naturvetenskapen, medicinhistorien och linsmediernas roll i att forma kunskap.

Symposiet rör sig mellan det kosmiska och det jordiska och belyser delar av fotografins och filmens historia inom naturvetenskapen i Sverige 1939–1969. Under efterkrigstidens växte en vetenskapsoptimism fram, präglad av tilltron till forskningens förmåga att lösa samhällsproblem och kapacitet att skapa en bättre värld. Under dessa decennier tog rymdkapplöpningen fart – från Sputnik till månlandningen – och kameran var ett viktigt instrument för att skildra och förklara verkligheten.

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

GPS400

Centrum för samverkande
visuell forskning

Hasselbladstiftelsen

MOMENT 10:

Översiktseffekten

Jorden, rymden och helheten

Berättelsen om antropocen tar ofta sin utgångspunkt i just bilden Earthrise. Den upplysta jorden som syns ovanför månhorisonten var en av de första färgbilderna av jorden fotograferade från rymden. Den blev inte bara symbolisk för den teknologiska utvecklingen utan också en tidig ikon inom den framväxande, globala, moderna miljörörelsen. Bilden förmedlade både jordens skönhet och dess skörhet.

I Sverige hade miljömedvetenheten ökat sedan tiden efter andra världskriget, och 1972 arrangerades FN:s första miljökonferens i Stockholm utifrån rapporten "Den enda jord vi har: vårda och värna en liten planet".

Naturfotograferna bildades 1966 som reaktion mot iscensatta och manipulerade bildreportage med uppstoppade djur, vilket stöddes av Victor Hasselblad som sympatiserade med deras ändamål. Den nystartade föreningen kom också att få betydelse för framväxten av naturskyddsrörelsen.

I Göteborgs botaniska trädgård förändrades fokus på växtlivet i takt med förändrade politiska och klimatologiska förutsättningar, samtidigt som Lennart Nilsson inledde sitt långvariga samarbete med Karolinska Institutet, där några av våra mest ikoniska medicinska bilder kom till.

Samarbeten mellan forskare och naturvetare utvecklades, vilket bidrog till att vetenskapliga rön och framsteg spreds och att befolkningens engagemang i, och fascination för, människokroppen, naturen och rymden mobiliserades.

Symposiet närmar sig tidens naturfotografiska och naturvetenskapliga visualiseringar, och väver samman perspektiv från vetenskapliga fält som astronomi, fysik, medicin och botanik, med synvinklar från populärvetenskapen och miljörörelsen.

Onsala rymdobservatorium, där symposiet äger rum, grundades 1949. Vid observatoriet studeras jorden och resten av universum, och forskning bedrivs bland annat inom radioastronomi, ett fält som utvecklades snabbt efter andra världskriget. Observatoriet är en del av Institutionen för rymd-, geo- och miljövetenskap vid Chalmers tekniska högskola.

MOMENT 10:

Översiktseffekten

Jorden, rymden och helheten

PROGRAM MOMENT 10

09:00-09:45 Buss Gbg-OSO
(Kerstin Hamilton ger en kortfattad inblick i Onsala rymdobservatoriums historia och platsen som sådan)

10:00-10:20: Introduktion till MOMENT-serien (Mats Jönsson + Niclas Östlind)
Introduktion av symposiet (Louise Wolthers + Kerstin Hamilton)

10:20-10:45 Johan Kärnfelt,
Till vilken vetenskapliga nytta?: Om introduktionen av astrofototekniken vid Stockholms observatorium vid slutet av 1800-talet

10:45-11:10 Louise Wolthers,
Se jorden! Fotografi och naturskydd i Sverige före 1968

Kort paus

11:25-11:50 Katja Lindblom,
Rymdkapplöpningen ur ett optiskt perspektiv

11:50-12:15 Åsa Krüger,
Göteborgs botaniska trädgård 1939-1969

12:15-13:00 LUNCH

13:00-14:00 Rundvandring på observatorieområdet (Robert Cumming, kommunikatör, Onsala rymdobservatorium)

14:00-14:25 Kerstin Hamilton,
Att göra rymden och fysiken synlig: Fotografins demokratiska potential inom vetenskapen

14:25-14:35 Fika

14:40-15:10 Solveig Jülich,
Lennart Nilssons kosmos

15:10-15:35 Henrik Ekman, /N
engagerad sextioåring

15:35- 16:10: Sammanfattande diskussion

16:15-17:00 Buss OSO-Gbg -
här kan samtalen fortsätta!

Mats Jönsson och Niclas Östlind

Introduktion till projektet MOMENT: linsmedial evidens och estetik i Sverige 1939-1969

Forskningsprojektet leds i samverkan mellan Niclas Östlind, HDK-Valand, Louise Wolthers, Hasselbladstiftelsen samt Mats Jönsson, GPS400: Centrum för samverkande visuell forskning.

MOMENT är ett flerdisciplinärt forskningsprojekt om linsmediala kulturer i Sverige 1939–1969. Projektet tar utgångspunkt i två för filmen och fotografin centrala aspekter: evidens och estetik. Det handlar om föreställningen om linsmediernas unika förmåga att skildra verkligheten, som har präglat såväl bruket av filmen och fotografin som deras estetiska ideal och uttryck.

Tidsperioden – från andra världskrigets utbrott till året efter studentrevolten – sammanfaller med den svenska välfärdsstatens etablering, vilket i hög grad formar projektets inriktning och exempel.

JOHAN KÄRNFELT

Till vilken vetenskapliga nytta?: Om introduktionen av astrofototekniken vid Stockholms observatorium vid slutet av 1800-talet

Den första kameran introducerades vid Stockholms observatorium 1887. Även om astronomerna var klara över att den nya tekniken hade potential, tog det lång tid att erövra den. Dessutom var de tämligen osäkra på vad den egentligen kunde användas till. Visst kunde man dokumentera himmelsobjekt som kometer och nebulosor, men kunde astrofototekniken också bli en del av astronomins metodarsenal? Presentationen, som utgår från ett nu pågående forskningsprojekt om Stockholms observatoriums historia, ger exempel på de svårigheter man hade att handskas med och tar också upp några tidiga exempel på hur tekniken applicerades.

Bio: Johan Kärnfelt är docent i idé- och lärdoms historia, verksam vid Göteborgs universitet. Som forskare är han inriktad på svensk vetenskapshistoria, speciellt astronomihistoria.

LOUISE WOLTHERS

Se jorden! Fotografi och naturskydd i Sverige före 1968

På framsidan av tidskriften Hasselblad nr 3, 1970 reproducerades två fotografier, vilket var ganska ovanligt. Den ena bilden var av naturfotografen Sven Gillsäter och den andra, Jorden sett från Apollo VIII, från NASA. Gillsäters fotografi visar en björnfamilj vid en flod i Alaska, och i introduktionen beskrivs att hans arbeten ofta handlade om "att tala om för människan att delar av vår jord bör lämnas i fred," för att även framtida generationer "skall få uppleva den skönhet som nu finns omkring oss." Denna diskurs var präglad av den nya "gröna vändningen", som blev symboliserad av det ikoniska fotografiet av jorden från rymden, Earthrise (1968).

Med exempel från Hasselblad, STF årsskrift och Sveriges Natur undersöker denna presentation kopplingar mellan den tidiga miljörörelsen och fotografiets användning inom det biologiska fältet. Fokus läggs vid hur det fotografiska mediet påverkade uppfattningen av naturen före år 1968. 1950- och 60-talen präglades av en global tillväxt och konsumtion, vars ekologiska konsekvenser i allt högre utsträckning väckte folklig oro – särskilt i västvärlden och i Sverige, där nya initiativ skapades för att skydda miljön. Men vilken roll hade fotografiet i detta perspektivskifte?

Bio: Louise Wolthers är fil.dr. i konsthistoria och forskningsledare och curator vid Hasselbladstiftelsen. Hon forskar om fotografiets teori, historia och samtida praktiker gör, forskningsbaserade utställningar och publicerar regelbundet i vetenskapliga verk och tidskriften. Hon leder och deltar i interdisciplinära projekt, ofta i samarbete med Göteborgs Universitet.

KATJA LINDBLOM

Rymdkapplöpningen ur ett optiskt perspektiv

I oktober 1957 kom uppskjutningen av satelliten Sputnik att utgöra startskottet för vad som skulle bli ett närmare 26 år långt lopp mellan världens då rådande stormakter, Sovjetunionen och USA.

I samband med att den teknologiska utvecklingen framskred i en häpnadsväckande takt blev det allt viktigare att dokumentera framgångarna såväl som det kringliggande kosmos. Vad lärde man sig av dåtidens rymdfotografier? Vilka optiska utmaningar stod man inför och har vi idag någon nytta av dessa bilder annat än som historiska dokument?

Den här presentationen tar med oss på en resa som börjar med de första fotografierna av jorden sedd från rymden och slutar med människans första steg på månen.

Bio: Katja Lindblom är astronom, frilansillustratör och astronomijournalist och har ända sedan barnsben blickat upp mot stjärnorna. Hon är lika fascinerad av världsrymden som passionerad vad gäller att förmedla kunskaperna om densamma och innehar idag bland annat rollen som Internationella Astronomiska Unionens nationella outreach-koordinator i Sverige.

ÅSA KRÜGER

Göteborgs botaniska trädgård 1939-1969

Det är en händelserik tid i trädgårdens historia. Botaniska går från att vara Göteborgs enda botaniska institution till att högskolan under 1960-talet bygger sin nya institution för biologi på en bit mark staden får upplåten från Botaniska.

Göteborgs botaniska trädgård byter prefekt för första gången när den tongivande professorn Carl Skottsberg går i pension 1948 efter över 30 år som prefekt. Det blir en turbulent period där intressekonflikter uppstår, bland annat mellan naturskydd och skogsnäring, och flera prefekter passerar under kort tid fram till dess att Professor Per Wendelbo tar över 1965.

Detta påverkar både inriktning på växtsamlingarna och utformningen av trädgården. Samtidigt går tiden sin vanliga gång i växtvärlden och dagböckerna rapporterar väderförhållanden, missväxt och nyplanteringar utan att någon vikt läggs vid vad som händer i världen utanför. Den 1-7 september 1945 går det att läsa: "vackert varmt väder, men kalla nätter (till +3°)."

Bio: Åsa Krüger är vetenskaplig intendent vid Göteborgs botaniska trädgård med ansvar för de tropiska och subtropiska växtsamlingarna. Tidigare intendent och kommunikatör vid Bergianska trädgården i Stockholm. Disputerad i växtsystematik vid Stockholms universitet med avhandlingen Systematics and biogeography of Western Indian Ocean Region Rubiaceae.

KERSTIN HAMILTON

Att göra rymden och fysiken synlig: Fotografins demokratiska potential inom vetenskapen

Fotografen Berenice Abbott skrev 1939: "We live in a world made by science." I en tid då vetenskapen fick allt större betydelse menade hon att forskarna behövde fotografens konstnärliga blick för att förmedla naturvetenskapen till allmänheten. Under sina år vid Massachusetts Institute of Technology (MIT) 1958–1961 omsatte hon dessa idéer i praktik och använde kameran för att gestalta vetenskapliga fenomen. För Abbott var fotografiet ett demokratiskt verktyg – ett sätt att väcka nyfikenhet, förståelse och kritisk reflektion. Hennes vision, formulerad i skuggan av andra världskriget, är fortsatt relevant i en samtid präglad av desinformation och minskat förtroende för vetenskaplig kunskap.

En liknande strävan, att göra det komplexa synligt, präglar även den första bilden av ett svart hål som publicerades 2019 av Event Horizon Telescope, där Onsala rymdobservatorium deltog.

I presentationen möts Abbotts tilltro till fotografiets samhälleliga potential och bilden av det svarta hålet i en reflektion över kunskap och fotografi. De abstrakta processer som leder till vetenskaplig kunskap ges här kropp genom arkivbilder av människor och instrument som, sedan Onsala rymdobservatorium grundades 1949, har bidragit till den "vetenskapens koreografi" som utspelar sig på platsen.

Bio: Kerstin Hamilton, fil. dr i konstnärlig gestaltning, är verksam som konstnär, forskare och lärare i fotografi vid HDK-Valand, Göteborgs universitet. Hennes arbete utforskar relationen mellan fotografi, teknologi och kunskap, ofta i samarbete med forskare inom naturvetenskap. Hon är postdoktor vid Hasselbladsstiftelsen och HDK-Valand med projektet Vetenskapens koreografi, som utgår från Onsala rymdobservatorium

SOLVEIG JÜLICH

Lennart Nilssons kosmos

Lennart Nilsson förknippas idag främst med sina bilder av människokroppens inre, framtagna med avancerad teknisk utrustning vid Karolinska institutet. Men från krigsåren och genom hela 1960-talet arbetade han i första hand på uppdrag av svenska och internationella veckotidningar. Han var en allroundfotograf med växande intresse för medicin och vetenskap. Presentationen belyser hans bredd med fotografier från Klubbans biologiska station i Fiskebäckskil och Saltsjöbadens observatorium.

Fokus ligger på hur rymdkapplöpningen ramade in lanseringen av fotografier på äggceller, embryon och foster, och hur motiven samtidigt togs upp i populärkulturen och populärvetenskapen – hela vägen ut i kosmos via Carl Sagans Voyager-guldskiva.

Bio: Solveig Jülich är professor i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. Hennes forskning rör samspelet mellan medicin och visuell kultur, särskilt under 1900-talet, med perspektiv från vetenskaps-, medicin-, foto- och mediehistoria. Hon har redigerat *Rethinking the Public Fetus* (University of Rochester Press, 2024) och *Histories of Fetal Knowledge Production in Sweden* (Brill, 2024) samt, tillsammans med fotografen Malin Thomas Nilsson, gett ut *Embryologiska rum* (Makadam, 2022). För närvarande slutför hon en bok om Lennart Nilssons fotografier och deras betydelse för den globala visuella kulturen från andra världskriget och framåt.

HENRIK EKMAN

/N engagerad sextioåring

1966 samlades några av Sveriges ledande naturfotografer för att bilda Föreningen Naturfotograferna, med målet att få stopp på det utbredda fusket. Ett skräckexempel var en bildsvit i en jakttidning där en duvhök jagade en nötskrika. Båda fåglarna var uppstoppade. Det var också vanligt med tidningsbilder som visade inhägnade eller tama djur. Medlemmarna skulle foga ett /N till sina namn som ett slags äkthetsstämpel.

Ett annat mål var att bistå naturvården med sina bilder. Nya medlemmar skulle inte bara presentera en vass kollektion, de skulle även ha gjort aktiva insatser för djur och natur.

Den nya digitala tekniken gav dem som ville fuska helt nya verktyg. Föreningen skakades rejält när en av medlemmarna ertappades med att kopiera in lodjur från nätet i sina bilder. AI kommer inte att göra kampen för äkta naturbilder lättare men när Föreningen Naturfotograferna fyller 60 får man nog säga att båda målen nåtts.

Bio: Henrik Ekman är journalist, fotograf och författare, medlem i Naturfotograferna sedan 1982, ordförande 2011–2015. Han har arbetat som miljöreporter på redaktioner som SvD och Aktuellt och även varit producent och programledare för Vetenskapens värld. Idag är han svensk berättarröst för SVT:s Världens natur. Han har skrivit ett tiotal böcker.